

Соціальна економіка, політика та демографія

УДК 314.172

Фтомова Олена Сергіївна

здобувач наукового ступеня кандидата економічних наук

Інституту демографії та соціальних досліджень

імені М.В. Птухи НАН України

Фтомова Елена Сергеевна

соискатель научной степени кандидата экономических наук

Института демографии и социальных исследований

имени М.В. Птухи НАН Украины

Ftomova Olena

PhD Candidate of Economic Science to the

Institute for Demography and Social Studies,

M.V. Ptukhy, the NAS of Ukraine

БІДНІСТЬ ТА РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ

ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

БЕДНОСТЬ И РЫНОК ТРУДА В УКРАИНЕ И СТРАНАХ

ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

POVERTY AND THE LABOR MARKET IN UKRAINE AND IN THE

EUROPEAN UNION COUNTRIES

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню ринку праці в Україні та країнах Європейського Союзу, його взаємозв'язку з рівнем бідності, а також виявленню державних заходів, які б допомогли у вирішенні питань подолання бідності через вплив на ринок праці. Рівень бідності та ринок праці тісно пов'язані між собою. Безробіття, низький або нестабільний дохід, сезонна*

або неповна зайнятість являються одними із основних чинників, які ведуть до бідності. Одночасно високий рівень безробіття та тіньова економіка, яка охоплює велику частину ринку праці, ведуть до суттєвого обмеження податкових надходжень до державного бюджету та зростання витрат на соціальну підтримку. Виявлено, що за останні роки ринок праці в Україні у порівнянні з іншими категоріями, такими як макроекономічне та політичне середовище, розвивався на високому рівні і є привабливим для іноземних інвесторів завдяки висококваліфікованій та порівняно недорогій робочій силі. Одночасно було відмічено, що існуюча між Україною та країнами ЄС диференціація трудових доходів веде до постійного зростання трудової міграції та втрати людського капіталу з боку України. На відміну від багатьох європейських країн рівень безробіття в Україні історично є відносно невисоким та стійким навіть у часи економічних та політичних криз. Безробіття серед молоді, як і в більшості країн ЄС, є на високому рівні і потребує уваги з боку держави. Серед причин молодіжного безробіття було виділено недостатню кількість якісних робочих місць, низьку заробітну плату, а також перевагу пропозиції випусників вищих навчальних закладів за окремими спеціальностями над попитом на них на ринку праці. Виявлено, що на відміну від розвинених країн ЄС в Україні зайнятість в сільському господарстві все ще лишається відносно високою. Праця в сільському господарстві є низькооплачуваною та трудомісткою, тому підвищення продуктивності праці в сільському господарстві та переміщення працівників у промисловий сектор позитивно вплинуло б на зростання їх трудових доходів. Для цього необхідна державна підтримка розвитку людського капіталу, а саме додаткове фінансування для перекваліфікації працівників. Також було б корисним застосування програм субсидованої зайнятості, які направлені на забезпечення населення досвідом роботи, та скорочення

довгострокового безробіття. Такі програми сприяють більш стабільним трудовим доходам і залученню робочої сили на ринок праці.

Ключові слова: бідність, мінімальна заробітна плата, ринок праці, безробіття, зайнятість, трудова міграція, державна політика зайнятості.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню ринку труда в Україні і країнах Європейського Союзу, його взаємозв'язки з рівнем бідності, а також виявленню державних заходів, які допомогли б у вирішенні питань подолання бідності через вплив на ринок труда. Рівень бідності і ринок труда тісно пов'язані між собою. Безробіття, низький або нестабільний дохід, сезонна або неповна зайнятість є одними з основних факторів, які ведуть до бідності. Одночасно високий рівень безробіття і тіньової економіки, яка охоплює більшу частину ринку труда ведуть до суттєвого обмеження податкових надходжень до державного бюджету і зростанню витрат на соціальну підтримку. Виявлено, що за останні роки ринок труда в Україні порівняно з іншими категоріями, такими як макроекономічна і політична середовище, розвивався на високому рівні і є привабливим для іноземних інвесторів завдяки висококваліфікованої і порівняно дешевої робочої силі. Одночасно було відзначено, що існуюча між Україною і країнами ЄС диференціація трудових доходів веде до постійного зростання трудової міграції і втрати людського капіталу з боку України. На відміну від багатьох європейських країн рівень безробіття в Україні історично є відносно невисоким і стійким навіть у періоди економічних і політичних кризисів. Безробіття серед молоді, як і в більшості країн ЄС на високому рівні і потребує

внимания со стороны государства. Среди причин молодежной безработицы было выделено недостаточное количество качественных рабочих мест, низкую заработную плату, а также превышение предложения выпускников высших учебных заведений по отдельным специальностям над спросом на них на рынке труда. Выявлено, что в отличие от развитых стран ЕС в Украине занятость в сельском хозяйстве все еще остается относительно высокой. Работа в сельском хозяйстве является низкооплачиваемой и трудоемкой, поэтому повышение производительности труда в сельском хозяйстве и перемещение работников в промышленный сектор положительно повлияло бы на рост их трудовых доходов. Для этого необходима государственная поддержка развития человеческого капитала, а именно дополнительное финансирование для переквалификации работников. Также было бы полезным применение программ субсидированной занятости, направленных на обеспечение населения опытом работы и сокращения долгосрочной безработицы. Такие программы способствуют более стабильным трудовым доходам и привлечению рабочей силы на рынок труда.

Ключевые слова: бедность, минимальная заработная плата, рынок труда, безработица, занятость, трудовая миграция, государственная политика занятости.

Summary. The purpose of this article is to analyze the relationship between poverty and the labor market in Ukraine and European Union countries and to identify government policies that would help to resolve poverty-related issues utilizing the labor market. Factors that lead to an increase in poverty include unemployment, low or unsustainable income, and seasonal or part-time employment. At the same time, high unemployment and the informal sector, that covers a large part of the labor market, leads to a substantial drop in state budget

tax revenue and an increase in budget expenditures, such as unemployment benefits and social support. These days, employment and unemployment play an important role in the welfare of residents of Ukraine and EU countries. Therefore, effective government measures and reforms can play a critical role in advancing social welfare. In recent years development of the labor market in Ukraine—in comparison with other categories, such as the macroeconomic and political environment--has been at a high level. The domestic labor market is attractive to foreign investors due to a highly skilled and relatively cheap labor force. At the same time, the large difference in labor income between Ukraine and EU countries leads to a continuous increase in labor migration and loss of human capital in Ukraine. Unlike in many EU countries, the unemployment rate in Ukraine historically has been relatively low and stable even during the times of economic and political crisis. Youth unemployment, as in most EU countries, is high and requires attention from the government. The main causes of youth unemployment in Ukraine are lack of high-quality jobs, low wages, imbalance between the supply of recent university graduates with particular specialties and the demand for their occupations in the labor market. Employment in the agricultural sector in Ukraine remains relatively high in comparison with developed EU countries. Agricultural jobs are low-wage and labor-intensive, and therefore an increase in agricultural productivity and a transfer of workers to the industrial sector would have a positive effect on their income. This requires state support of human capital development, such as additional funding for retraining workers. It would also be beneficial to implement subsidized employment programs that provide the population with relevant work experience and decrease long-term unemployment. Such programs would contribute to a more stable labor income and would also bring more of the inactive labor force to the labor market.

Key words: *poverty, minimum wage, labor market, unemployment, employment, labor migration, employment policies and reforms.*

Постановка проблеми. Безробіття, довгострокове безробіття, низький або нестабільний дохід, сезонна або неповна зайнятість являються одними із основних чинників, що ведуть до збідніння населення, втрати якості кваліфікацій, трудовій міграції. На державному рівні високий рівень безробіття та зайнятості у тіньовій економіці веде до дестабілізації державного бюджету, а саме зменшення доходів бюджету та соціальних фондів через зменшення податкових надходжень та зростання витрат, таких як допомога по безробіттю, програми перекваліфікацій. Насьогодні як в Україні, так і країнах Європейського Союзу зайнятість та безробіття відіграють важливу роль як в житті та добробуті населення, так і країни в цілому. В таких умовах ефективні заходи та реформи з боку держави можуть відігравати критичну роль. Тому порушена у статті проблема взаємозв'язку бідності і ринку праці та державних заходів впливу на обидві категорії є актуальною як для науки, так і для практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз останніх досліджень і публікацій з проблем взаємозв'язку бідності та ринку праці, а також державних програм впливу на них дає змогу зробити висновки, що ці питання є актуальними для багатьох країн та перебувають в центрі досліджень багатьох науковців світу: Dutta-Gupta I., Grant K., Eckel M. [5], Cronert, A. [6], Roder, Anne [7], а також такими міжнародними організаціями як Міжнародна організація праці [1], Світовий Банк [2], Європейська Комісія [10].

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є оцінка впливу ринку праці, а саме безробіття, зайнятості, оплати праці на рівень життя населення в Україні та країнах Європейського Союзу, а також виявлення

ефективних державних заходів та реформ, застосованих іншими країнами, для подолання проблем бідності через вплив на ринок праці.

Виклад основного матеріалу. Серед основних чинників, які ведуть до бідності, є безробіття, низький або нестабільний дохід, сезонна або неповна зайнятість. Високий рівень безробіття та зайнятість у неформальному секторі економіки ведуть до зменшення доходів бюджету та соціальних фондів через зменшення податкових надходжень із зірбітної плати та зростання державних витрат, таких як допомога по безробіттю, програми перекваліфікацій. Таким чином, зайнятість та безробіття впливають як на рівень добробуту населення так і на економічний розвиток країни.

Розвиток ринку праці в Україні, згідно із міжнародними дослідженнями [8], за останні роки був оцінений одним з найкращих з усіх категорій¹ рейтингу перспектив бізнес-середовища України. Загалом у 2018 році позиція рейтингів України у світі була змінена з 53-го на 17-е місце, а в регіоні з 14-го на 3-е місце. Серед факторів, які роблять внутрішній ринок праці України більш привабливим, було виділено висококваліфіковану робочу силу та порівняно з іншими країнами низький рівень життя та заробітної плати, а також відносно низькі витрати підприємств в доларовому еквіваленті на зарплату та одиницю праці, що значно знизились після девальвації гривні у 2014 році.

Існують різні підходи до моніторингу та аналізу ринку праці в країні, які допомагають зрозуміти, як ефективно використовуються ресурси в країні і в якій мірі залучається людський капітал. У міжнародній практиці широко

¹ Рейтинг перспектив бізнес-середовища включає в себе наступні категорії: політичне середовище, політична стабільність, політична ефективність, макроекономічне середовище, ринкові можливості, політика щодо приватного підприємництва та конкуренції, політика щодо іноземних інвестицій, зовнішня торгівля та валютний контроль, податки, фінансування, ринок праці, інфраструктура.

використовують такі показники як рівень та термін безробіття, рівень та види зайнятості, робоча сила, продуктивність, вартість праці, потенційна робоча сила, навантаження на працююче населення, недовикористання робочої сили та інші.

Недовикористання робочої сили - це показник дисбалансу між пропозицією робочої сили та попитом на неї. Цей показник охоплює населення працездатного віку, яке має незадоволену потребу у працевлаштуванні, але відрізняється між собою за участю на ринку праці або ставленням до пошуку роботи. Безробітні - це особи, які не мають роботи, але активно її шукають і готові приступити до роботи негайно. Потенційна робоча сила - це особи працездатного віку, які не мають роботи, але порівняно з безробітними, мають нижчий рівень прихильності до працевлаштування, оскільки вони або не шукають роботу, або не можуть працювати. Як видно з рис.1, в 2017 році Україна у порівнянні з європейськими країнами мала невисокий рівень недовикористання робочої сили, але досить високий рівень безробіття, який, на відміну від більшості інших країн, є майже на одному рівні з об'єднаним коефіцієнтом безробіття та потенційної робочої сили.

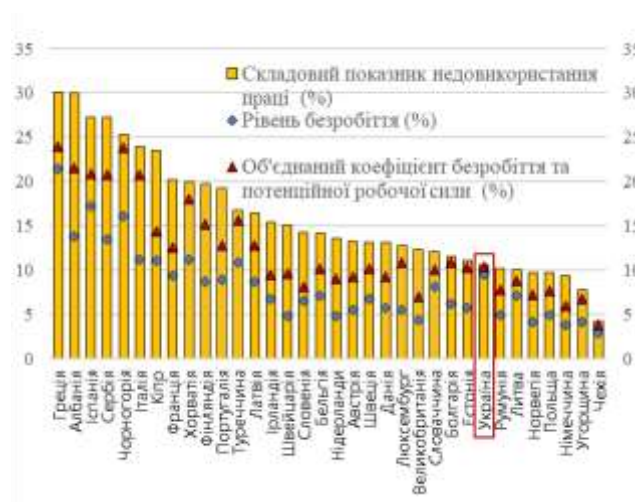

Рис. 1. Недовикористання робочої сили та безробіття в Європейських країнах, 2017

Джерело: побудовано за даними [2]

Багато економістів та політиків вважають мінімальну заробітну плату потужним інструментом в боротьбі із бідністю. Мінімальна заробітна плата - це юридично встановлений ціновий рівень оплати праці, нижче якого роботодавці не можуть платити своїм працівникам. Закони про мінімальну заробітну плату введені майже в усіх країнах світу. Рівень мінімальної заробітної плати періодично переоцінюється урядом у відповідності до змін інфляції або вартості життя. Зустрічаються й інші погляди щодо впливу мінімальної заробітної плати на ринок праці та на рівень бідності. Деякі економісти вважають, що встановлення мінімальної заробітної плати негативно впливає на економіку, так як підвищує вартість праці для підприємств, які, в свою чергу, змушені підвищувати ціни на свої продукти та послуги і таким чином сприяти зростанню бідності та безробіття.

В Україні мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, яка регулюється статтею 95 Кодексу законів про працю України та статтею 3 Закону України «Про оплату праці». Вона є обов'язковою для всієї території України. Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється Верховною Радою України та має бути не нижчим ніж розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

В країнах Європейського Союзу (ЄС) мінімальна заробітна плата встановлена у 22 з 28 країн-членів ЄС². Найнижчий рівень мінімальної заробітної плати спостерігається на сході Європи, а найвищий на заході [9]. Так, на початок 2019 року Болгарія мала найнижчу в ЄС мінімальну заробітну плату, яка складала 286 євро. Інші східні країни-сусіди також мали порівняно невисоку мінімальну зарплату: Латвія - 430 євро, Румунія - 446 євро, Угорщина - 464 євро, Хорватія - 506 євро, Чехія - 519 євро, Словаччина - 520

² Крім Данії, Італії, Кіпру, Австрії, Фінляндії та Швеції.

євро, Польща - 523 євро, Естонія-540 євро, Литва-555 євро. Найвища мінімальна заробітна плата спостерігалась в західних та північних країнах Європи: Великобританії - 1453 євро, Франції - 1521 євро, Німеччині - 1557 євро, Бельгії - 1594 євро, Нідерландах - 1616 євро, Ірландії - 1656 євро, Люксембурзі – 2071 євро. Для порівняння, мінімальний розмір заробітної плати в Україні на цей період становив приблизно 58 євро. Необхідно відмітити, що в 2017 та 2018 роках урядом України було зроблено декілька значних підвищень мінімальної заробітної плати. В середньому з 2017 до 2019 року мінімальна заробітна плата зросла на 25 відсотків. Водночас, як видно з рис. 2, рівень мінімальної заробітної плати України був і залишається значно нижчим ніж в країнах ЄС.

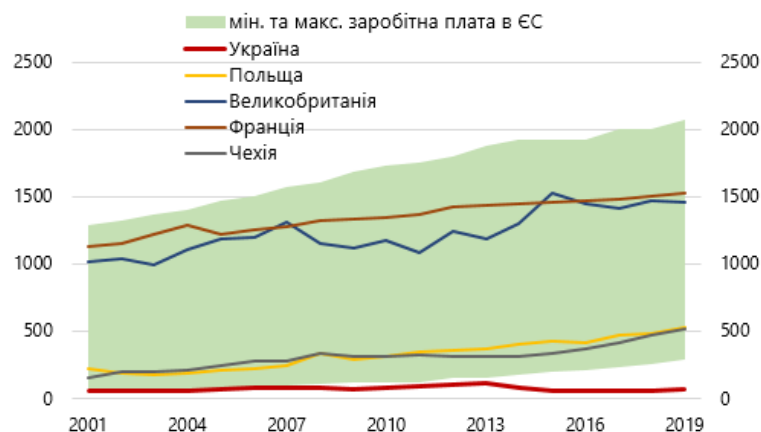

Рис. 2. Мінімальна заробітна плата в країнах ЄС та в Україні, Євро на місяць

Джерела: побудовано за даними [10; 1], та розрахунками автора

Так, за даними Міністерства соціальної політики України на кінець 2018 року кількість українців, які працюють за кордоном на постійній основі складала приблизно 3,2 млн., а кількість тимчасових працівників на рік коливалась від 7 до 8 млн. осіб.

Рівень безробіття вказує на недостатнє використання пропозиції робочої сили на ринку праці. Необхідно відмітити, що історично рівень безробіття в Україні (Рис.3) є відносно стійким та невисоким. Навіть у кризові економічні часи найвищий його рівень складав 9,7 відсотків, що суттєво нижче ніж у багатьох європейських країнах під час економічних коливань. Починаючи з 2013 року рівень безробіття в Україні зростав, а з початку 2018 року почав поступово знижуватись і на кінець року складав 8,9 відсотків, що, враховуючи геополітичну та економічну ситуацію в країні, є порівняно невисоким показником.

Рис. 3. Рівень безробіття в Україні та країнах ЄС, відсотків з урахуванням сезонності

Джерело: побудовано за даними [10]

В Україні станом на кінець 2018 року чисельність безробітних³ працездатного віку становила 1,6 млн осіб, серед яких чоловіків було на 11 відсотків більше ніж жінок. За віковими групами найбільш чисельними є групи безробітних 40-49 років та 50-59 років [4]. Необхідно відмітити, що безробіття серед молоді є також на високому рівні. Серед причин, що ведуть до молодіжного безробіття можна виділити низький попит серед роботодавців на молодь, яка ще не має достатнього досвіду роботи, недостатню кількість

³ За методологією МОП

якісних робочих місць, низьку заробітну плату, перевагу пропозиції випусників вищих навчальних закладів за окремими спеціальностями над попитом на них на ринку праці. У містах кількість безробітних складала 1 млн осіб, а в сільській місцевості 0,5 млн. Середня тривалість безробіття в Україні в середньому складає 7 місяців. Державною службою зайнятості на початку 2019 року було зареєстровано 340,7 тисяч осіб, серед яких найбільшими групами були працівники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (59,9 тисяч осіб), працівники сфери торгівлі та послуг (51,1 тисяч осіб) та працівники найпростіших професій (51 тисяча осіб). Найменшими групами були кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (19,3 тисячі осіб), технічні службовці (19,3 тисячі осіб), професіонали (29 тисяч осіб). Наведені дані свідчать про те, що серед зареєстрованих безробітних переважають низькокваліфіковані працівники та представники найпростіших професій.

На відміну від розвинених Європейських країн в Україні зайнятість в сільському господарстві лишається відносно високою (Рис. 4). У порівнянні з Польщею, де зайнятість в сільському господарстві була вищою у 1991 році і поступово знижувалась, в Україні вона залишається майже на одному рівні. Це вказує на те, що в Україні продуктивність у сільському господарстві ще є низькою і потребує додаткового інноваційного розвитку. Зайнятість у сфері послуг розвивається однаковими темпами з іншими країнами. Зайнятість в промисловості, у порівнянні з Польщею, у 2000 році зменшилась і продовжує зменшуватись до теперішнього часу.

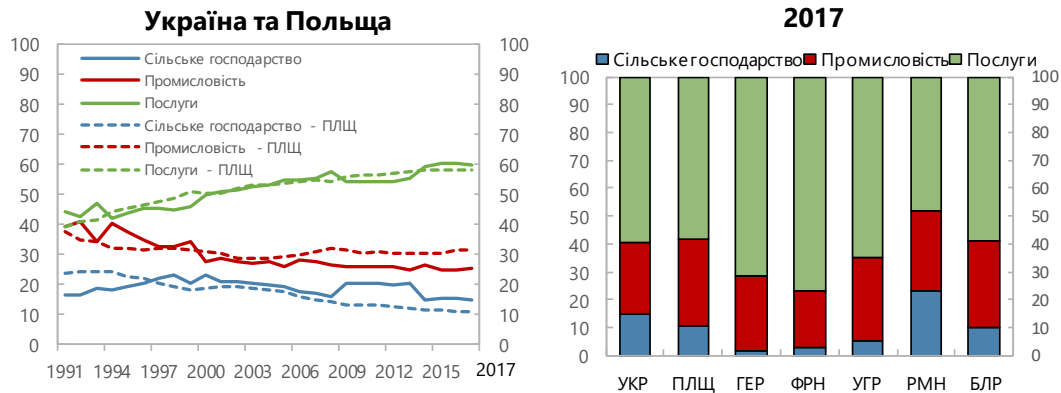

Рис. 4. Зайнятість за секторами економіки, відсотків від загальної зайнятості

Джерела: побудовано за даними [3] та розрахунками автора

Збільшення продуктивності в сільському господарстві допомогло б вивільнити частину працівників для зайнятості в промисловому секторі. Праця в сільському господарстві є низькооплачуваною та трудомісткою, тому переміщення працівників із сільського господарства у промисловий сектор позитивно вплинуло б на зростання їх трудових доходів. Для цього необхідна державна підтримка розвитку людського капіталу, а саме додаткове фінансування для перекваліфікації працівників.

Вже багато років у світовій практиці застосовуються програми субсидованої зайнятості, направлені на забезпечення населення досвідом роботи та скорочення довгострокового безробіття. Такі програми сприяють більш стабільним трудовим доходам і залученню робочої сили на ринок праці.

Існують програми зайнятості та навчання для населення з обмеженими можливостями, які прямо впливають на їх заробіток. Такі програми розрізняються за терміном, інтенсивністю, професійною направленістю, цільовою аудиторією. Найбільш ефективними є програми, де поєднуються навчання та оплачувана праця. Також існують програми при навчальних закладах, які надають професійно-технічну, або кар'єрно-технічну освіту.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Ринок праці є важливою складовою економіки, який тісно пов'язаний з добробутом населення і потребує продуманих державних заходів, які б допомогли у вирішенні питань подолання бідності через вплив на рівень безробіття та зайнятість. Державні заходи мають бути направлені на вдосконалення функціонування ринку праці, забезпечення створення якісних робочих місць, покращення адміністративних ресурсів. На державному рівні необхідно вирішувати цілий ряд політичних та економічних питань, які стоять на заваді ефективному управлінню. Одне із них - це тіньова економіка, яка охоплює велику частину ринку праці та суттєво обмежує податкові надходження до державного бюджету. Реформи мають бути направлені не тільки на зростання продуктивності праці, її оплати, розподіл трудових ресурсів, ефективну використання людського капіталу, але і на забезпечення рівності на ринку праці для бідних прошарків населення. Державні інвестиції та розвиток інфраструктури в країні мають бути скоординовані і враховувати бідні регіони та проблеми на ринку праці. Особливу увагу необхідно приділяти найбільш вразливим прошаркам населення і розробляти адресні програми допомоги перекваліфікації та працевлаштування.

Література

1. Офіційний сайт Міністерства Фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/>
2. Офіційний сайт Міжнародної Організації Праці, [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ilo.org>
3. Офіційний сайт Світового Банку, база даних "Світові індикатори розвитку» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>

4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
5. Dutta-Gupta I., Grant K., Eckel M., Edelman P. Lessons learned from 40 years of subsidized employment programs. — Spring 2016.
6. Cronert, A. Varieties of Employment Subsidy Design: Theory and Evidence from Across Europe. — 2019
7. Roder, Anne, et al. 2013. "Stimulating Opportunity: An Evaluation of ARRA-Funded Subsidized Employment Programs." Economic Mobility Corporation. <http://economicmobilitycorp.org/index.php?page=subsidized-employment-study>
8. The Economist Intelligence Unit (The EIU) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.eiu.com
9. Офіційний сайт Eurostat [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>
10. Офіційний сайт European Commission [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/commission/index_en

References

1. Oficijnyj sajт Ministerstva Finansiv Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.minfin.gov.ua/>
2. Oficijnyj sajт Mizhnarodnoi Organizacii Praci [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.ilo.org>
3. Oficijnyj sajт Svitovogo Banku, baza danyh "Svitivi indykatory rozvytku" [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>
4. Oficijnyj sajт Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://ukrstat.gov.ua/>

5. Dutta-Gupta I., Grant K., Eckel M., Edelman P. Lessons learned from 40 years of subsidized employment programs. – Spring 2016.
6. Cronert, A. Varieties of Employment Subsidy Design: Theory and Evidence from Across Europe. – 2019
7. Roder, Anne, et al. 2013. "Stimulating Opportunity: An Evaluation of ARRA-Funded Subsidized Employment Programs." Economic Mobility Corporation. <http://economicmobilitycorp.org/index.php?page=subsidized-employment-study>
8. The Economist Intelligence Unit (The EIU) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: www.eiu.com
9. Oficijnyj sajt Eurostat [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>
10. Oficijnyj sajt European Comission [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: https://ec.europa.eu/commission/index_en